

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Szkoła i nauczyciel w procesie komunikacji z uczniem - w poszukiwaniu mistrza

Author: Jolanta Suchodolska

Citation style: Suchodolska Jolanta. (2012). Szkoła i nauczyciel w procesie komunikacji z uczniem - w poszukiwaniu mistrza. W: T. Lewowicki, A. Różańska, G. Piechniczek-Ogierman (red.), "Wielokulturowość i problemy edukacji" (S. 126-135). Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Jolanta Suchodolska

Szkoła i nauczyciel w procesie komunikacji z uczniem – w poszukiwaniu Mistrza

W licznych opracowaniach popularno-naukowych, jak i literaturze dnia codziennego spotykamy twierdzenia, że podstawą życia człowieka jest dokonująca się zmiana, nieustanny ruch i rozwój, a istotą związku między kulturą a człowiekiem jest jej wpływ na osobowość¹. I choć spojrzenie to wydaje się niezwykle oczywiste, istotnie – można powiedzieć, że człowiek w ciągu całej swojej historii życia przekształca rzeczywistość i siebie samego. Stara się dostosować środowisko przyrodnicze i społeczne do swoich potrzeb, stwarzając lepsze warunki życia, udoskonala sposoby swojej pracy, by osiągać lepsze – pod względem jakościowym i ilościowym – rezultaty. Stosuje więc nieustająco myślenie i działanie innowacyjne oraz wytwarza innowacje tzw. typu rzeczowego. Nie bez powodu mówi się, że owa innowacyjność stanowi o postępie ludzkości i tworzy nową kulturę. Pojawia się postulat natychmiastowości oraz – jak pisze Z. Melosik² – kategoria instant, kreująca sztuczne potrzeby i niedosyt niezależny od wielości bodźców i oferowanych dóbr. Dodatkowym czynnikiem różnicującym

¹ Problem ten był również przedmiotem naukowej literatury reprezentowanej przez takich socjologów, jak: Ralph Linton, Florian Znaniecki, Eliot Aaronson czy David Riesman. Ostatni z wymienionych np. odnosił się do stadiów rozwoju kultury opisywanych przez Margaret Mead, wiążąc je z typami osobowości dominującymi w społeczeństwach. Por. m.in. D. Riesman: *Samotny tłum*, Warszawa 1996, Wydawnictwo „Muza”. Pierwsze stadium rozwoju – stadium kultury postfiguratywnej – przyczynia się do tworzenia osobowości sterowanej tradycją; kultura konfiguracywna przyczynia się do tworzenia osobowości wewnątrzsterownej, funkcjonującej na zinternalizowanych i akceptowanych przez jednostkę regułach życia społecznego (reguły te są stopniowane w zależności od wieku, pochodzenia i potencjalnych możliwości każdego członka społeczeństwa); kultura prefiguratywna sprzyja zewnątrzsterowności jako cesze osobowości jednostki. Szybkie tempo przemian, deaktualizacja wzorów działania społecznego, a także masowy charakter informacji, powodują, że niełatwo odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Konieczna staje się elastyczność i zdolność do szybkiej adaptacji. Szerzej na ten temat: M. Karkowska, T. Skalski, *Kultura – socjalizacja – tożsamość*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, s. 17–18.

² Z. Melosik, *Kultura popularna jako źródło socjalizacji jednostki*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwowski, *Pedagogika*, t. 2, Warszawa 2004, PWN; Z. Melosik, *Kultura popularna jako źródło i czynnik socjalizacji*, tamże.

współczesną kulturę i jej oddziaływanie na człowieka jest fakt, że funkcjonuje ona jako przestrzeń stymulowana bardzo zróżnicowanymi bodźcami (zarówno informacjami, jak i wzorów działania), które – z psychologicznego punktu widzenia – stają się od pewnego czasu nietypowym źródłem socjalizacji. Wszystko to sprawia, że dynamika, kierunek i perspektywy rozwoju młodych ludzi niezrządkiem rozwijają się adekwatnie do nagłych, często też nieprzewidywalnych przemian, jakże znamiennej w czasach posttransformacyjnych. Dlatego też ujmowanie tych kwestii właśnie w kategoriach liminalnych³ wydaje się szczególnie istotne, zwłaszcza w sytuacji oddziaływania wspomnianej już kultury Fast i – promującej określony konsumpcyjny styl życia – kultury medialnej⁴.

Współczesna rzeczywistość społeczna człowieka w sposób naturalny niejako skłania do stawiania pytań dotyczących zmian we wzajemnym komunikowaniu się, pojmowaniu autorytetu oraz hierarchii wartości – w szczególności – młodego pokolenia. W obszarze pedagogicznym pytamy o cele i wartości w wychowaniu oraz priorytety – tak ważne w procesie kształtowania postawy młodych ludzi do świata. Pytamy także o rolę edukacji i samego nauczyciela, który powinien być dla młodzieży niczym „przewodnik” po ścieżkach świata wartości (poznawczych, etycznych i estetycznych), rozwijający umiejętności społeczne i kompetencje, wrażliwość oraz postawy twórcze wychowanków wobec świata i siebie samych. Wreszcie chodzi też o to, by pomóc młodzieży w umiejętnym kształtowaniu i dynamizowaniu określonych potrzeb, motywowaniu do poszukiwania prawdy i umiejętności rozróżniania rzeczy dobrych od złych, kształtowaniu otwartości i inteligencji emocjonalnej, tak ważnej we wzajemnych relacjach. Pytania te zyskują na aktualności szczególnie w sytuacji gwałtownych przemian społecznych, cywilizacyjnych, gospodarczych i kulturowych, które przyczyniają się do destabilizacji kondycji zarówno współczesnego młodego społeczeństwa, jak i edukacji.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że istnieje wyraźny związek między potencjalną dysfunkcjonalnością w społeczeństwie a dysfunkcjonalnością w obszarze edukacji. Związek ten widoczny jest tym bardziej, że edukacja nie oznacza tylko edukacji szkolnej, ale jest rozumiana znacznie szerzej – jako edukacja w sro-

³ Określenie to odzwierciedla cechy charakterystyczne okresu dojrzewania, podatnego na oddziaływanie bogatej gamy czynników socjokulturowych.

⁴ Triada Fast staje się – w opinii Z. Melosika – symbolem młodego pokolenia. Kultura ta generuje nowe pokolenie – tzw. globalnych nastolatków. Dla nich właśnie kategoria Instant – płynność zdarzeń, natychmiastowość, stają się swoistymi wyznacznikami stylu życia; dla nich obce jest czekanie na cokolwiek, realizacja planów zgodna z wypracowanym celem. Zamiast tego popularnym wzorcem staje się dryfowanie, zwolnienie z odpowiedzialności za swoje życie i zaniechanie myśli o kreowaniu rzeczywistości. Szerzej na ten temat: Z. Melosik, *Kultura popularna jako źródło socjalizacji jednostki*, [w:] Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika*, t. 2, cyt. wyd.

dowisku życia. Obejmuje zatem zarówno edukację rodzinną (tzw. matczyną), jak i edukację szkolną, środowiskową – w przestrzeni społeczno-kulturowej miejsca zamieszkania i kontaktów społecznych.

I tak, zauważyć można, że głęboka krytyka edukacji szkolnej dotyczy w szczególności: – jej perspektyw, – realnej humanizacji (zarówno treści nauczania, jak i stosunków), – jakości udziału uczniów, nauczycieli i rodziców w procesach edukacyjnych, – efektywności stymulowania rozwoju osobowego młodych ludzi, – otwierania się wychowanków na szerokie i uniwersalne konteksty społeczno-kulturowe, wyznaczające dziś warunki funkcjonowania współczesnego młodego człowieka. Krytyka ta nabiera szczególnego znaczenia wraz z oceną mechanizmów i struktur życia społecznego, które – na skutek zmiany społecznej – doświadczają sytuacji chaosu i zamętu aksjologicznego.

To przecież właśnie edukacja i szkoła są jednym z miejsc, w którym młodzież spędza wiele czasu, w którym prócz podstawowych celów, takich jak: rozwijanie zainteresowania nauką, poszukiwanie informacji i doskonalenie uczenia się, powinna kształtować się umiejętność komunikowania. Nie zawsze jednak jest to możliwe. Aby proces ten był skuteczny, ważne jest świadome eliminowanie rozpoznanych wcześniej barier i realnych ograniczeń, które powstają we wzajemnych relacjach i komunikacji między uczniem a nauczycielem. Powstają one na skutek oddziaływania różnych czynników. Jedne z nich wiążą się ze środowiskiem domowym ucznia (zakresem realizowanych potrzeb rozwojowych, doświadczaniem własnej skuteczności w działaniu) i specyfiką jego kontaktów z bliskimi osobami, inne natomiast powstają w kontakcie z rówieśnikami, pod silnym wpływem oddziaływania współczesnych mediów i zmian kulturowych. Zmiany te wywołują nowe zjawiska, wśród których między innymi wymienić można: gradację lub przemianę systemu wartości młodego pokolenia, obniżenie jego aspiracji edukacyjnych i motywacji do pracy nad sobą, często także stereotypowe postrzeganie i naznaczenie uczniów wywodzących się ze środowisk słabszych, zaniedbanych lub biednych. Nierzadko obserwuje się sytuacje, w których młodzież pozbawiona autorytetów rodzinnych i środowiskowych nie radzi sobie także w szkole, przejawiając trudności w pełnieniu roli ucznia, zarówno pod względem osiągnięć, jak również interakcji. Sytuacja ta sprzyja problemom w komunikacji i często też powoduje, że sam nauczyciel miewa trudności z partnerskim traktowaniem takich uczniów, nie jest gotowy na otwartość, tolerancję i brakuje jemu kompetencji do dialogu, stanowiącego jeden z warunków koniecznych do skutecznego porozumiewania się (i – w efekcje – zrozumienia).

Tym właśnie zagadnieniom chciałabym poświęcić swoją uwagę w opracowaniu, które ma na celu próbę diagnozy elementów procesu komunikacji w relacjach szkolnych między uczniem a nauczycielem. Ze względu na indywidualne,

jak i społeczne różnice w rozumieniu i interpretowaniu komunikacji szkolnej, w szczególności związane w wiekiem, warto by skoncentrować się na dwóch grupach wiekowych badanych uczniów wraz z ich nauczycielami – gimnazjalistach i młodzieży ponadgimnazjalnej (również w sposób specyficzny przeżywających własne kryzysy młodości). Porównanie opinii badanych mogłoby pokazać podstawowe różnice w ich myśleniu, związane z okresem rozwoju i specyficzny pod względem poziomu dojrzałości oraz odpowiedzialności za siebie stosunek do edukacji oraz osób, które ją tworzą i w niej uczestniczą.

Młodzież a relacje ze światem

Opisując młodzież ważne jest uwzględnienie szczególnego okresu rozwoju, w jakim się ona znajduje – pomiędzy dzieciństwem a dorosłością. Do jego opisania zastosować można wiele zróżnicowanych kryteriów, wśród których istotne są: kryterium biologiczne, psychologiczne, oświatowe, prawne, ekonomiczne i społeczne. Poszczególne kryteria opisu, służące niczym obiektyw postrzeganiu pewnych spraw, wyznaczają sposób rozważań i analiz. Z punktu widzenia analiz przydatnych w tym opracowaniu interesuje mnie kryterium socjologiczne, głównie z uwagi na fakt, że umożliwia spojrzenie przez pryzmat dostrzeganych zmian w rozwoju psychospołecznym. W perspektywie teoretycznej, pojęcie rozwoju definiowane jest jako proces „konstruowania się (samoorganizowania) struktur psychicznych w wyniku gromadzenia i odkładania się oraz strukturyzacji doświadczeń wynoszonych z własnej aktywności”⁵. To właśnie w tym okresie dorastania zdobywamy najwięcej doświadczeń, które w dorosłym życiu staną się dla nas wyznacznikiem postępowania. Może właśnie dlatego okres rozwoju przypadający na wiek gimnazjalny i ponadgimnazjalny charakteryzują – dostrzegane na ogół – różnice przeżywanego kryzysu młodzieńczego⁶ i wynikające z nich zmiany w sposobach wartościowania, poziomie i formach relacji z otoczeniem społecznym oraz specyfice pełnienia ról społecznych. Samooceny młodych ludzi i ich własnych zachowań narażone są na liczne zmiany; zależne są od nastroju i zmieniających się okoliczności. Podczas kilku pierwszych lat dorastania młodzież dopracowuje obraz własnego Ja, który jest składową częś-

⁵ B. Kaczmarek, K. Markiewicz, S. Orzechowski (red.), *Nowe wyzwania w rozwoju człowieka*, Lublin 2001, UMCS, s. 25.

⁶ W okresie młodzieńczym kryzys przejawia się reorganizacją standardów regulacji, umożliwiającą młodemu człowiekowi rozwiązanie problemów tożsamościowych i znalezienie własnego miejsca w odpowiadających im grupach społecznych. Szerzej na ten temat m.in.: A. Oleszkowicz, *Kryzys młodzieńczy – istota i przebieg*, Wrocław 1995, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

cią osobowości. Charakter tego obrazu decyduje w dużym stopniu o samopoczuciu jednostki i jej stosunku do otaczającego świata, w tym również szkoły. Obraz negatywny wywołuje niepokój, lęk i różne przejawy nieprzystosowania. Obraz pozytywny natomiast daje pewność siebie, równowagę emocjonalną, przychylny stosunek do Innych, lepsze kontakty z ludźmi, lepsze wyniki w nauce⁷.

Współcześnie zauważa się, że dojrzewanie staje się coraz bardziej skomplikowane, uwarunkowane nieustannie zmieniającymi się obyczajami i hierarchią wartości. Dobrze, by w tej konfrontacji z życiem dorosłym towarzyszył nastolatkiw ktoś starszy, przede wszystkim rodzic, ale także mądry nauczyciel – by wspierał go kompetentny autorytet. Jest to niezbędne tym bardziej, że adolescenti w tym okresie usiłują zintegrować intelektualne, społeczne, seksualne, etyczne i inne aspekty własnej osoby w jednolity obraz. Ci, którym się to udaje, osiągają poczucie własnego sprawstwa i tożsamości; inni pozostają w fazie dezorientacji co do tego, kim są. Emocjonalny związek z bliskim otoczeniem społecznym jest prawdopodobnie jednym ze źródeł takiej adaptacji, która umożliwia dobry start w wypełnianiu zadań rozwojowych dorastania, a później kolejnych etapów. Jednak nie bez powodu – jak pisze J. Kurzępa – trudno jest młodym ludziom odnaleźć się w sferze własnych marzeń i oczekiwań uwikłanych w „migotliwą rzeczywistość świata pozornych sukcesów, krzykliwych karier, fetyszy, wartości i ich podrób”⁸. W sytuacji, gdy otoczenie społeczne nie dostarcza wyraźnych wzorów identyfikacyjnych, gdy brak jest zewnętrznej stabilności tak w rodzinie, jak w społeczeństwie, gdy w dodatku eksplozja informatyczna wzmacnia poczucie zmienności i niepewności – struktura tożsamości napotyka na liczne przeszkody, co sprzyja utrudnieniom w kształtowaniu się ról społecznych bądź ich przemieszaniu⁹. To od środowiska i wszelkich znaczących w nim sygnałów podczas kształtowania się osobowości zależy, czy kryzys tożsamości zostanie pokonany, co oznacza, że początkowo młodzi wchodzą w różne role bez świadomego zaangażowania, kształtując trwałe postawy i wartości, dokonując różnych wyborów (edukacyjnych, towarzyskich, rodzinnych,

⁷ Tamże, s. 250.

⁸ J. Kurzępa, *Zagrożona niewinność: zakłócenia rozwoju seksualnego współczesnej młodzieży*, Kraków–Wrocław 2007, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Dolnośląski Ośrodek Polityki Społecznej.

⁹ Niektórzy dorastający unikają przechodzenia przez trudny proces poszukiwań własnej tożsamości, przejmując gotowe wzory tożsamości ukształtowane przez zbiorowość, np. grupę rówieśniczą (tzw. tożsamość syntetyczna). U innych dorastających, w niekorzystnych warunkach wychowawczych, wytwarza się opozycja w stosunku do przypisanych im ról, prowadząca do poczucia depersonalizacji i alienacji, przeżywanych jako wewnętrzna dezorganizacja i pustka (tzw. negatywna tożsamość). Szerzej na ten temat m.in.: I. Obuchowska, *Adolescencja*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, cyt. wyd., s. 184.

następnie zawodowych, życiowych), które wraz z upływem czasu stają się zrozumiałymi dla nich samych oraz innych osób¹⁰.

Komunikacja interpersonalna w szkole – czy na pewno istnieje?

Szkoła to kolejne – po rodzinie – środowisko o znaczącej sile oddziaływania, kształtujące zakres nie tylko kompetencji intelektualnych, ale także emocjonalno-komunikacyjnych i moralnych młodych ludzi. Stąd też w trosce o harmonijny i wszechstronny rozwój młodych ludzi (także uszanowanie potrzeby rozwijania ich podmiotowości) postuluje się permanentną potrzebę dokonywania zmian nie tylko w samej edukacji szkolnej i ewaluacji celów, ale przede wszystkim doborze nauczycieli, dla których głównym podmiotem edukacji powinien być uczeń i wartości, które służą jego samorealizacji. Nauczyciel powinien wkomponować przekazywane treści w swoją postawę i strategię zachowania wobec ucznia – twórczą i zorientowaną na realizację oraz kompensację potrzeb, oczekiwań, a także realiów świata społeczno-kulturowego młodych ludzi. Jest to istotna kwestia, głównie z uwagi na postępującą bezradność edukacji wobec problemu stratyfikacji społecznej, a także obserwowane zjawisko wykluczania i stygmatyzacji społecznej znacznej części młodzieży z rodzin o niskim statusie i prestiżu życia z kultury, nazywanej często uniwersalną¹¹. Skutki owego wykluczenia widoczne są w różnych obszarach funkcjonalnych egzystencji i przejawiają się między innymi w braku motywacji i aspiracji do zdobywania umiejętności, sprawności indywidualnych i kwalifikacji na możliwych dalszych szczeblach kształcenia. Nauczyciel odgrywa znaczącą rolę w ochronie uczniów przed stratyfikacją społeczną – by na skutek trudności,

¹⁰ A. Birch, T. Malim, *Psychologia rozwojowa w zarysie. Od niemowlęstwa do dorosłości*, Warszawa 1997, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 122.

¹¹ Jest to niezwykle ważny problem, poruszany jest w literaturze i badaniach naukowych, między innymi szerzej także w innym opracowaniu autorki (w kontekście niepełnosprawności, ale i nie tylko): J. Suchodolska, *Mechanizmy przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i edukacyjnemu osób niepełnosprawnych*, [w:] T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, J. Suchodolska (red.), *Pedagogiki międzykulturowa wobec wykluczenia społecznego i edukacyjnego*, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, Wydawnictwo Adam Marszałek, Katowice–Cieszyn–Toruń 2011; też, *Młodzi niepełnosprawni – w obliczu antycypowanej przyszłości*, [w:] Z. Gajdzica (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością w przestrzeni społecznej*, Kraków 2009, Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Ponadto ważne w tych rozważaniach jest odwołanie się do teoretycznych podstaw myślenia o zmianach w edukacji i oświacie. Szerzej na ten temat: T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, Warszawa 1994, „Żak”, s. 16.

deficytów (także w środowisku życia), braku szans bądź perspektyw na przyszłość, młodzi ludzie nie przerywali edukacji i z braku możliwości dalszej samorealizacji nie kompensowali niepowodzeń na przykład przedwczesnym założeniem rodziny, w której z powodu powielanych niedostatków czy braku wsparcia i wykształcenia ponownie istniałoby ryzyko podobnych schematów. Inflacja edukacyjna jest bowiem jednym ze źródeł braku samozadowolenia i samorealizacji zgodnej z obranym, oczekiwanym wzorcem.

Cel, jaki ma do zrealizowania współczesny nauczyciel jest zatem niezwykle złożony; w dużej mierze odnosi się do obszaru kształtowania zachowań komunikacyjnych. Aby tak się stało, ważne jest by nauczyciel był dla ucznia wzorem – autorytetem – człowiekiem o nieskrępowanej ciekawości poznawczej oraz osobowości, która pokaże drogę poruszania się po zmieniającym się świecie, w którym coraz częściej trudno radzić sobie z wielością składanych anonimowych ofert kulturowych. Ważnym źródłem zmian w zakresie podnoszenia jakości edukacji (nie tylko kształcenia, ale także społecznego wychowania) miałyby być standardy kwalifikacji zawodowych nauczyciela, przeniesienie akcentu z doskonalenia zewnętrznego nauczyciela na jego samodoskonalenie (doskonalenie wewnętrzne, wzrost kompetencji oraz umiejętności, sprzyjający rozumieniu różnych sytuacji i zwiększeniu skuteczności działania¹²).

Młdzież – w poszukiwaniu Mistrza

Wychowawca staje się mistrzem wtedy, gdy oddziałuje na wychowanka własną osobowością, jej jakością, siłą przyciągania pozytywnych emocji, wewnętrznym magnetyzmem i charyzmą. Mistrz taki nie zachowuje się jak dyktator, rodzic lub organizator życia. Prawdziwy mistrz jest osobą odpowiedzialną, wewnętrznie skonsolidowaną, świadomą, a zarazem skromną, przygotowaną na możliwość porażki, przekonaną o pracy nad sobą i pracy całym sobą; nie kształtuje, ale pozwala stwarzać siebie i rozwijać w sytuacji wzajemnej. Mistrz – podobnie jak rodzic – doposaża ucznia w podstawy tożsamości; pomaga odkrywać prawdę o sobie i swojej roli w życiu, czerpiąc wiedzę o sobie samym i rozwijając wszechstronnie swoją osobowość¹³. Wstępujący w rolę społeczną młody człowiek zajmuje określony stosunek do różnych grup odniesienia. Tego, jacy

¹² Tak rozumiane kompetencje ułatwiają rozumienie sytuacji komunikacyjnych i przygotowują też do skutecznego działania, współdziałania, samorozwoju, a także samokształcenia.

¹³ Osobowość człowieka jest efektem jego aktywnego stosunku do otoczenia społecznego, internalizuje on przecież nie tylko społeczne normy i wzorce, ale nadaje im szczególny – indywidualny – charakter, wymiar i znaczenie.

jesteśmy dowiadujemy się od Innych¹⁴, między innymi od Mistrza, jeśli takiego mamy (albo za takiego uważamy kogoś, kto jest tego godny).

Taka relacja staje się relacją wzajemną, w której obie strony się od siebie wzajemnie uczą. I takie są też – wbrew temu, co można by sądzić – oczekiwania młodych ludzi wobec nauczyciela. Oczywiście, ten obraz zmienia się w zależności od wieku i dojrzałości uczniów, częściowo także płci i systemu wartości przekazywanych w domu rodzinnym, jednak – przywołując spostrzeżenia młodzieży gimnazjalnej i młodzieży z liceum¹⁵ – zauważa się zgeneralizowane poglądy w obrębie obu grup – gimnazjalistów i licealistów, co potwierdza siłę jedności myślenia związaną z grupą przynależności społecznej, jaką tworzą młodzi ludzie podzielający doświadczenia szkolne i stanowiący dla siebie wzajemnie grupę wsparcia. Istniejące różnice w postrzeganiu niektórych spraw widoczne są jedynie w płaszczyźnie wieku i płci¹⁶. I tak, wyodrębnić można kilka cech, które z osobna gimnazjaliści i licealiści wymieniają jako pożądane (a często też postrzegane) u nauczycieli. Gimnazjaliści cenią najbardziej spokój wewnętrzny, opanowanie i umiejętność zainteresowania materiałem szkolnym,

¹⁴ Zgodnie z koncepcją Floriana Znanieckiego dzieje się to dzięki jaźni odzwierciedlonej – będącej wyobrażeniem o tym, jak postrzegają nas Inni, a także – kształtującej się pod jej wpływem – jaźni subiektywnej, czyli obrazu własnej osoby. Treści odzwierciedlonej jaźni odzwierciedlonej prowadzą do określonych zachowań, które mogą przybierać charakter konformistyczny, wyrażać się w chęci dostosowywania jednostki do wyobrażeń na jej temat bądź do narzucania Innym takiego obrazu własnej osoby, jaki sama posiada. Brak pewnej ciągłości między jaźnią odzwierciedloną a subiektywną prowadzić może do generowania różnych zaburzeń osobowości. Jednak w miarę upływu czasu młody człowiek staje się niezależny od środowiska i nabiera przekonania, że jest nie tylko taka, jaką widzą ją inni ludzie, ale w szczególności taka, jaką chciała być (i sama siebie sobie wyobrażała). Koncepcja ta ma swoje odwołanie w poglądach F. Znanieckiego. Szerzej na ten temat: F. Znaniecki, *Ludzie teraźniejszości a cywilizacja przyszłości*, Warszawa 2001, Wydawnictwo PWN; por. też: Z. Bokszański, *Tożsamość, biografia i system działania Floriana Znanieckiego*, „Przegląd Socjologiczny” 1984, nr 2; inne odwołania – por. M. Karkowska, T. Skalski, *Kultura – socjalizacja – tożsamość*, Kraków 2010, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 99.

¹⁵ Badana młodzież to gimnazjaliści jednej z cieszyńskich szkół oraz uczniowie liceum ogólnokształcącego w tym samym mieście. W opracowaniu przywołuję analizy wybranych wypowiedzi młodych ludzi, dotyczące relacji z nauczycielami, stosunku do autorytetu i form komunikacji codziennej w szkole. Grupa gimnazjalistów to uczniowie klas trzecich (łącznie 50 osób), a w liceum temat komunikacji zadano 32 osobom. Badania prowadzone były w roku szkolnym 2011/2012.

¹⁶ Prawdopodobnie, gdyby badania dotyczyły młodzieży uczęszczającej do różnych szkół (liceum, technikum, szkoły zawodowej) uzyskane wyniki i obserwacje dotyczące analizowanych spraw różniłyby się. Szkoła – jako jedno z ważnych miejsc oddziaływania na młodzież wspiera (albo może wspierać) jej dążenia, kształtuje specyficzny stosunek do świata. W zależności od oferowanej jakości kształcenia decyduje o posiadanych kompetencjach komunikacyjnych, jak również wyobrażeniach – młodzieńczych wizjach – dotyczących siebie. Ponadto, jak wskazują badania na ten temat – istnieje związek między typem szkoły a kondycją młodzieży. Szerzej na ten temat m.in.: R. Leppert, *Młodzież – świat przeżywany i tożsamość*, *Studia empiryczne nad bydgoskimi licealistami*, Kraków 2002, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 63 i n.

często też wiedzę wykraczającą poza potrzeby przyswajanego materiału; zatem kompetencje intelektualne (profesjonalizm i wiedzę). Na umiejętności zachowania się nauczyciela w stosunku do uczniów (elegancję stylu zachowania, postawę w komunikacji) zwracają uwagę szczególnie dziewczęta; można powiedzieć, że są to cechy niezwykle ważne w opinii licealistek. Ta dostrzegana skłonność potwierdza aktualność opisywanych w psychologii rozwoju indywidualnego preferencji płciowych w zakresie postrzegania niektórych cech i zachowań oraz intuicyjnej ich interpretacji. Tendencja ta być może znajduje potwierdzenie w uwarunkowaniach rozwoju związanych z płcią, co wskazuje, że już w okresie życia płodowego dziecko określonej płci rozwija wrażliwość na określone bodźce¹⁷, a preferencje te krystalizują się wraz z czasem i utrwalają. Ponadto, wspólnie – dla obu grup młodych ludzi – wśród cech cenionych i oczekiwanych zarazem u nauczyciela znalazły się: łagodność w kontaktach, słowność (dotrzymywanie słowa), brak stronniczości i konsekwencja w decyzjach nauczyciela, gotowość niesienia bezinteresownej pomocy, a także postawa partnerskiego traktowania uczniów, której oczekują szczególnie gimnazjaliści (prawdopodobnie dlatego, że chcą być postrzegani jako wystarczająco dorośli i dojrzały – choć dojrzałymi nie są).

Wizerunek nauczyciela jawi się zatem młodzieży jako taki, który zawiera w sobie wiele cech świadczących o umiejętnościach komunikacji interpersonalnej – elastyczności, poczuciu dystansu do problemu, empatii i umiejętności wychodzenia naprzeciw potrzebom Innych. Jest to zatem obraz zgodny z modelem życzeniowym, pełnym superlatyw – typowy dla idealistycznych oczekiwań młodzieży. Z drugiej jednak strony, jeśli nauczyciel ma być dla ucznia przewodnikiem w podróży po świecie wartości, to nie bez znaczenia jest tak wyrafinowana skala cech, która świadczyć może o dużej wrażliwości i potrzebie uznawania pewnych – mogłoby się wydawać wygórowanych – standardów społecznych w komunikacji codziennej. Jeśli młodzi ludzie oczekują takich cech u osób, które są z nimi w bliskich relacjach i to one mają przekazywać im wiedzę o świecie, to oznaczać może, że potrzebują takich wartości i są im one bliskie jako godne uwagi w ich własnym życiu i relacjach interpersonalnych.

Uczniom imponują nauczyciele otwarci, elastyczni, z charyzmą i rozwiniętą i gotowością do komunikacji, ukierunkowaną na potrzeby społeczne i edukacyjne młodzieży. W rzeczywistości okazuje się jednak, że sama szkoła nie jest instytucją demokratyczną, a nauczyciele nie zawsze otwarci i elastyczni; nie zawsze też są gotowi sprostać oczekiwaniom uczniów zdolnych, twórczych –

¹⁷ D. Kornas-Biela, *Okres prenatalny*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 32–42; H. R. Schaffer, *Rozwój społeczny: dzieciństwo i młodość*, Kraków 2006, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 96.

z dużą ciekawością poznawczą w stosunku do zmieniającego się świata i jego oferty, podlegającej nieustannym kategoryzacji.

Wśród uczniów panuje moda na „bycie na czasie”, jest ona istotnym czynnikiem wyznaczającym atrakcyjność interpersonalną. Młodzi ludzie wchodzą w świat i uczestniczą w nim z bagażem pewnych projekcji oraz sugestii ze strony osób – najczęściej starszych kolegów i koleżanek (często także osób dorosłych – o większym doświadczeniu). Ważnym mechanizmem budującym i współtworzącym osobowość społeczną młodych ludzi jest konfrontacja, w której – obok spostrzeżeń i wzorów zachowań innych osób ważny staje się widziany własnymi oczyma sens postrzeganego świata, na podstawie kontrastowania codziennych obrazów, które powstają w przeżywanych bieżących doświadczeniach z własnymi odczuciami. Spory wpływ na ten proces ma potencjał eksploracyjny oraz to, w jaki sposób codzienne sytuacje w życiu młodzieży wzmacniają i poszerzają jej kompetencje komunikacyjne.

Dorastająca młodzież potrzebuje (i poszukuje) duchowości; dlatego też ważne jest by nie definiować tylko zakreślać pewną istotną poszukiwaną przez nią przestrzeń identyfikacji z wartościami i tym, w jaki sposób ludzie je reprezentują i eksponują. Młodzi ludzie szukają prostych drogowskazów, wartościowych wzorów osobowych i autorytetów – zarówno w głoszonych, co i realizowanych zasadach. Poszukiwania te nie słabną we współczesnym świecie wspomianej już tzw. „migotliwości znaczeń”. Młodzi ludzie poszukują przeciwwagi i odskoczni od trudnej rzeczywistości; cenią sobie wolność, uczciwość wobec siebie i Innych jako ponadczasowe wartości i przekładają je na własne obszary i przestrzenie funkcjonowania. Dlatego też tego oczekują od nauczyciela – by swoim zachowaniem i postawą dawał świadectwo wierności tym samym bądź podobnym wartościom, by wcielał je w codziennej praktyce i komunikacji z uczniem, wskazując jemu to, co ważne w kontaktach z ludźmi, by – w pewnym sensie – potwierdzał sens aksjologicznego przesłania edukacji.

Sądzę, że młodzież wykazuje wiele entuzjazmu w odniesieniu do wszystkiego, co nowe; również (a może przede wszystkim) tego, co inni uważają za atrakcyjne. W świecie, w którym brak stabilnych mechanizmów kulturowych rola, jaką pełni nauczyciel nigdy nie może stać się przeceniona. Wręcz przeciwnie, nauczyciel powinien być skutecznym mediatorem w świecie pełnym wielokulturowych, ale i zarazem – zapełniających aksjologiczną próżnię, narażonych na nietrwałość i deaktualizację – wątków kultury popularnej. W trosce zatem o eliminowanie i wypieranie ze świata kulturowego fałszywych i zastępczych autorytetów, zmiany w edukacji sprzyjać mają kreowaniu tożsamości nauczyciela – Mistrza, który poszerza swoją wiedzę, poszerza zainteresowania i czynnie uczestniczy w takiej części kultury życia człowieka, która te same wartości wzmacnia lub generuje u młodych ludzi, chroniąc ich tym samym przed inflacją osobowości.

School and the teacher in communication with the learner – in search for the Master

Summary

The study constitutes an attempt at diagnosing the elements which build the communication process in school relations between the learner and the teacher. Due to both individual and social differences in understanding and interpreting school communication (especially age-related ones), two age groups of learners with their teachers were focused on – lower-secondary school and upper-secondary school students, who also go through their own crises of youth in their specific way. Comparing the respondents' opinions indicates some basic differences in thinking associated with the appropriate developmental stage, as well as a specific (with regard to the level of maturity and responsibility for oneself) attitude to education and the people who create and participate in it. On the other hand, the opinions present common expectations (for both sexes of learners at different age), associated with specifically understood (by youth) communication skills of the teacher.

Translated by Agata Cienciała